

לפי פשוטים של דברים, החסינה מבטאת דרך חירות, ואשה המצויינה בתורת בעלה - אינה חשה חירות מתי;

בדרך פרשנית זו הלך הרשב"ם שפירש:

אשה אינה צריכה הסיכה - מפני אימת בעלה וכפופה לו, ומפרש כשאלילות דרך אחת: ללא דרכיהו דנשי למיזגא, [=אין דרך הנשים להסבן].

לכאורה, מובלעים כאן שני טעמים שונים. על פי הטעם האחד, האשה אינה מסבכה מאחר שאין היא יכולה לנהוג כדרך בני חורין, שהרי כפופה היא לבעלה ומאומותי"על ידו. לפי הטעם השני, המובא בשאלילות דרב אחאי גאון (סימן עז): "אין דרכן של נשים להסבן", ככל הנראה מטעמי צניעות.

לפי הסברים אלה יתפרשו אף דברי התלמוד בעניין "אשה חשובה": לפי הסבר האחד, "אשה חשובה" אינה כפופה לבעלה וממילא אין כל מניעה שותנת בעצמה דרך חירות⁵¹. מכוח גישה זו, הוחלה חובת החסינה אף על אשה אלמנה או רווקה שאינה "כפופה לבעלה" וממילא תחול עליה חובת החסינה.

לא כן לפי הסברם של השאלות, "שאין דרך נשים להסבן": לפי הסבר זה, אפשר שימטעמי צניעות", אף אשה רווקה או אלמנה לא יסבן, ורק "אשה חשובה" תוכל להסב, כיוון שעל-פי אורחות חיייה אין לראות בכך סממן של יוהרה או חוסר צניעות.

"אשה חשובה" - מי היא?

ברם, מי היא אשה חשובה? עניין זה לא נתפרש בתלמוד. עצם ההזיקקות לפירושו של מונח זה, ותוכנה - על דרך ההרחבה או הצמצום - יש בה כדי לשקף את מעמדה של

51 כך, אמנם, פסקו חלק מהראשונים, דוגמת הרא"ש, רבי אשר בן יחיאל (ספרד, המאה ה-14) בתלכותיו, סימן כ; ר' יצחק מוהינה, בעל "חייאר זרעתי" (אשכנז, המאה ה-13), חלק ב, סימן רנ"ג, ובנ

רמב"ם (ג.מ) מלך נחמאלי: נשים עצמאיות אין צדיק משמותו אין אמר צדק רבין אמר - מלך - צדיק - שמתן בלגים י"ז

הסבת נשים כליל הסדר

מנהג ההסבה⁴⁸ בכלל הסדר - מן המפורסמות שאין צריכות ראייה הוא. לראשונה הוא נזכר בראש הפרק העשירי של משנת פסחים: "אפילו עני שבשיראל לא יאכל עד שיסבי". טעמה של הסיבה זו הובא בדברי הרמב"ם בפירושו למשנה: "כדרך שאוכלין המלכים והגדולים".

יהא אשר יהא: המשנה אינה מפרטת את שיעורה ומהותה של הסיבה זו, אף לא את מיהות החייבים בה. בתלמוד הבבלי (פסחים קח, ע"א) נמצא צמצום מסויים של הלכה זו, המחיל אותה רק לגבי חלק ממצוות הלילה: "ואיתמר: מצה צריך הסיבה, מרור אין צריך הסיבה", ובהמשך הדברים שם אף הובאה מחלוקת לגבי חובת החסינה בעת שתיית ארבע הכוסות.

בתלמודה של ארץ-ישראל, התלמוד הירושלמי (פסחים פרק י, הלכה א), נחלקו חכמים בשאלה האם מצוות החסינה חלה אף על נשים ועבדים: ר' יוסי בעא קומי ר' סימון: אפילו עבד לפני רבו? אפילו אשה לפני בעלה [חייבים בהסבתה]? אמר ליה [=ר' סימון]: ברבי [כגן גדולסן]. עד כאן שמעתי.

חיינו: לר' סימון לא היתה מסורת בעניין זה, והשאלה נותרה בלתי פתורה, כדרך התלמוד הירושלמי במקומות הרבה⁴⁹.

לעומת זאת, בתלמוד הבבלי (פסחים קח, ע"א) צמצמו את חובת החסינה לקבוע:

אשה (אצל בעלה) 50 - לא בעיא הסיכה, ואם אשה חשובה היא - צריכה הסיכה.

48 חומר חשוב בנושא זה מרוכז באנציקלופדיה התלמודית, ערך "הסבה", כרך ט, עמי תקכ"ט-תקל. הבאנו כאן רק את העניינים הצורכים לנושא שאנו עומדים בו.

49 כך, לכל הפחות, לפי פירושו של ר' דוד פרנקל, בעל "קרבן העדה". לדעת הר"פ משה מרליוט, "מכלל לאו - ניתן לשמוע ח"ו", ומכיוון ש"לא שמעתי" שחיובת הנשים בהסיכה - סימן הוא שאינן חייבות בה, ואילו הפרק חדי הבין דוקא מהירושלמי שצריכה הסיכה.

50 כפי שתיער כבר ריגוי רבנובא, בעל "יוקדוקי סופרים", הסלים המוסכרות אין נמצאות בכתב יד מייכו, ואין נמצאת אף אצל הראשונים דוגמת השאלות, חריזי גואת, ריזוף, הרא"ש, הרשב"ם, העיטור, ועוד. ה"ח העלה סברה שנוסח זה הוא פרי תחיה של תלמידים ששילבו את פירוש הרשב"ם (ומפני אימת בעלה וכפופה לו) והשגוריתו לגוף הסקסטי.

והישגים בענין הסיבה והייבוי באכילה מצדו, דכל שיישנו ב[=איסור]. יכל תאכל תמיד, ישנו ביקום אכל מצדו, והייכות כד' כוסות שאף הן היו באותו הנס.

היינו: הראב"ן משווה את דין החסיבה לאכילת מצה, תוך מה שראתה, לפחות למראית-עין, כהתעלמות מכוונת מדברי התלמוד בענין זה המוציא את כלל הנשים - פרט לחרגי של "אשה חשובה" - מחובת החסיבה⁵⁴:

כיוצא בו כתב רבי זרחיה הלוי, בעל "המאור" (פרובנס, המאה ה-12), שקבע באזהרות שחיוב לשבת הגדול⁵⁵: "וכלם צריכים חסיבה אתה וביחד וביחד ושמשיך".

חכמים אחרים התייחסו לסייג שבתלמוד, אך נטו לפרש בצמצום את הכלל המונע מסתם אשה לחסב. מנגד, ביקשו להרחיב את פרשנות המונח "אשה חשובה". אופייני לכך הוא פירושו של ר' אלעזר בר' יהודה, בעל "הרוקח" (ומתכמיה תבולטים של "חסידות אשכנז") שהרחיב את פרשנות המונח, וכתב (סימן רפג): "ואם אשה חשובה - שאין הבעל מקפיד עליה - צריכה חסיבה".

גם בן אותה תקופה, ר' אברהם ב"ר נתן הירחי, מחבר ספר "המנהיגי", הולך בעקבות הראב"ן, וקובע את חובת הנשים לחסב כדבר שבשיגור, משל לא נסתפק בכך אדם מעולם: "וארבע כוסות של פסח צריכין חסיבה דרך חרות, אחד האנשים ואחד הנשים, שהרי הנשים חייבות בארבע כוסות שאף הן היו באותו הנס". רק בחתימת דבריו, הוא ממתן מעט את קביעתו ומציע את חסיגי תוך שהוא מפרש, בדומה לבעל "הרוקח", על דרך הצמצום: "ובאשה חשובה - שאין עליה אימת בעליה".

חכם נוסף בן התקופה, ר' יצחק מיינה בעל "אור זרוע" (סימן רנא), ניסח את דבריו בצורה מתונה יותר, אם כי גם הוא אינו שולל את האפשרות שאשה תקיים את מצוות

על התעלמות זו תמה כבר החיד"א, בספרו "ברכי יוסף" (תעב, 6) והציע לומר: "ונראה דלפי טעם האורן [=השאלות], דמא דאשה אינה צריכה היינו משום דלא דרכה למונא, והוא טעם בעיקר... אמ כי האדנא דאיש ואשה חד, עשיר ואביון, בימי שנה לא אורח ארעא למנא. מאחר שכן, לא התקדש חג דנהוג לחסב, איש ואשה שוו בשיעוריהן וצריכי הסבת, דאיז ואיזי בכל השנה - לא אורחיהו בחבי, ודוק".

נדפסו לאחרונה עיופי כתבת יד עייני ציגנער (לעיל, הערה 53).

האשה בעיני הפרשן. שהרי, סביר להניח כי פרשן הסבור שבימינו אין כלל בנמצא "אשה חשובה" - לא יטרח הרבה בפרשנותו של המונח, ואף אם יעשה כן - לא יעשה להרחבת תחולתו. מנגד, פרשן הרואה את מעמדה של האשה כשווה, אין למיצער, כדומה לזה של האישי, יבקש להרחיב את משמעותו של המונח ולהגדירו.

וראה זה פלא: הגם שלמסכת פסחים - ובעיקר ל"סדר התגדה" שבה - הגיעו אלניו **עשרות רבות של פירושים מרובתינו הראשונים**, כמעט ולא נמצא חכם מחכמי ספרד שייצק לפרש קטע זה. רובם הגדול של חכמי ספרד (דוגמת הר"ף; הרמב"ם; הרמב"ן בלקוטותיו ובספר ה"מלחמות"); תלמידו רבי דוד בונפדי; הרשב"א; הר"ף⁵²; ר' דוד אבודרהם) צפון אפריקה (רבינו חננאל) ובבל לא פירשו כלל "אשה חשובה" מהן, הגם שהם מפרשים - ולעתים בפירוט רב - את חסוגיות שנסמכו לסוגיית חסיבת האשה, מלפניה ומלאחריה⁵³.

לעומת זאת, בצרפת - ויותר מכך באשכנז ובאיטליה - החלו הראשונים, למן סוף המאה הי"ב ואילך, להתחבט ולהתלבט בעניין ואף פירשו את המונח "אשה חשובה" על דרך ההרחבה. בעוד שרשי"ו והרשב"ם (שבמקומות אחרים נטה להרחיב בפירושו וכאן "שתק"), בני המאה ה-11 וראשית המאה ה-12 עוברים עליו בשתיקה, האריכו בו חכמים שלאחריהם, ומקצתם אף נראים כנוטים לכאורה מפטי דברי התלמוד בעניין זה.

ראש וראשון להם הוא הראב"ן, רבי אלעזר בר נתן, מבעלי התוספות הראשונים באשכנז. בספרו "אבן העזר" (סימן תלס), הוא כותב, כבדרך אגב:

ר' יעקב, טור, אורח חיים, סימן תעב. הדברים נתפרטו באצטלקופדיה התלמודית, ערך "חסיבה", כרד ט, עמ' תקלא.

52 הר"ן מפרש את פטורה של האשה בצורה אופיינית, ותולה אותו בכך שהאשה "ימששת את בעליה" ולפיכך לא חייבו אותה לחסב.
53 יוצא מכלל זה הוא הר"ף (ספרד, המאה ה-11), שפירש בהלכות פסחים שלו (ע"פ): "ואם אשה חשיבה היא **דלדורה להיפ** צריכה חסיבה", וכיוצא בו כתב הרא"ש, אלא שהאחרון, כדוד, נתחך על ברכי המסורת האשכנזית, בבית מדרשו של המח"ר מ'מרטנבורג.

זה הכלל, ורק לאחר מכן הוא מוסיף: "ואשה אצל בעלה אינה צריכה הסיבה, ואם היא אשה חשובה - צריכה הסיבה" (שבלי הלכות, סימן ריח, צב, ע"ם). גם בעל "ארחות חיים", ר' אהרן מלוניל (מתחמי פרובנס במאה ה-14), אינו מוסיף בפירושו הרש"ם שהגיב את הטעם להמנעות אשה רגילה מתסבנה, אלא הולך בעקבות הרא"ש ומוסיף (עמ' קעג): "וואם אשה חשובה היא שדרכה לחסב בשאר הימים - צריכה [=להסב]".

בגישה מתונה-מישהו נוקט רבי מנחם המאירי:

אשה אינה צריכה הסבה - שאין חרות לאשה אצל בעלה, ואם אשה חשובה היא צריכה הסבה - שאין שפחות באישה שלה, ואחר שכן - כל שלא במקום בעלה מיהא [=מכל מקום] יראה שצריכה הסבה.

ארכיות וצאת דופן בעניין זה מצוייה בחידושים שמתכבד לא נודע⁵⁸:

אשה אינה צריכה הסבה - יש מפרשים מפני שאין דרכה ב'ך ככל ימות השנה, ואי אשה חשובה היא - הרי דרכה בכך. ואינו מספיק בעיניי: דא עניי שבשאר לא יאכל עד שיסב, אף-על-פי שאין דרכו בכך כל השנה.

ויש שפירש מפני אמת בעלה, ואפילו הכי בחשובה צרי: להסב שכן דרכה. וגם זה צריך לי עיון, דהא בן אצל אביו צריך הסבה, אע"פ שהוא חייב לירא מאביו יותר ממורא אשה לבעלה.

אלא נראה לי לפירש מפני שהיא צריכה להיות משמשת את המסובך בשלחתו, ואם כן הסבה למה לה [...].

אבל אי אשה חשובה היא, שיש לה עבדים ושפחות המשמשיין לכני הכיח - אז צריכה הסבה⁵⁹.

אפשר, שהתחבטות זו בפרשנות המונח "אשה חשובה" והראיון להכליל אותה בין החייבים בהסיבה משקפים - מעבר לצורך הפרשני המיידי - גם בעייתיות מסויימת

הוצאו לאור מכתב-יד ששון 1050 (מהדורת שי"א שטרן, בני ברק, תשמ"ט), תחת הכותרת "חידושי תלמוד הרשב"א".

59 אפשר, ששימת הדעת לארכיות יתירה זו, והחלוקה הברורה בעניין זה שבין חכמי ספרד והמזרח לבין חכמי אשכנז-צרפת-איטליה, יש בה, אולי, כדי ללמד שיש לחטות את הכף לטובת דברי אלה שראויים בחידושים הנזכרים פרי יצירתם של חכמי פרובנס (שמה של ר' יצחק בן אברהם מפרובנס, כפי ששיער הרב ברך נאה במהדורת "עמרא שלפמ"ה של מסכת פסחים) ולא תורה מבית מדרשם הספרדי של החמב"ץ והרשב"א (הגם, שכדונע, בין בתי המדרש השונים היו קיימי קשרים והמסורות הן "יוגלות" למדי).

58

59

ההסיבה: "ואשה אצל בעלה אינה צריכה הסיבה מפני אימת בעלה שכפופה לו. לפי זה אם אין לה בעל - צריכה הסיבה". לאחר מכן הוא מבא את דברי השאלות דרב אחאי שהובאו לעיל (ולפיהם "לאו דרכא דנשי למיזוגי"), ומוסיף: "לפירושו זה, אפילו יש לה בעל ואם אשה חשובה היא - צריכה הסיבה".

דוגמא בולטת להתבטות שליוותה את העיסוק בשאלה זו מצוייה בפירושו של רבינו מנחם, מנושאי כליו של הרמב"ם, שחי בפרובנס במאה ה-13:

אשה חשובה - כלומר, שאין לה בעל והיא גברת הכיח:

אי נמי: שהיא חשובה בפני ידיה, בת גדולה חיה, אשת חיל ידאי ה'.

אי נמי: אשה חשובה שיש לה עבדים ושפחות שאינה צריכה להתעסק בחיקון המאכל וענייני הכיח.

אפשר, שהתחבטות זו בפירושו המונח "אשה חשובה", והצעת לא פחות משלוש אפשרויות משקפים מצניאות כלשהיא שמבקשת ליישב את מעמדה של האשה באשכנז ובצרפת עם הלכה הרואה בה "כפופה לבעלה ומאויימת על ידיו".

גם הרשב"א, ר' יהודה ב"ר בנימין הרופא ממשפחת הענויים שבאיטליה כותב: "ואשה שיש לה שפחות שעושות צרכי הבית והיא יושבת בקתדרה⁵⁶ צריכה הסיבה, לפי שאף הן היו באותו הנס של גאולה⁵⁷. כיוצא בו כותב מתברר האנונימי של הספר "יתניא רבת" (סימן מז), שאפשר ונמנה עם תלמידי הרשב"א: "ואם היא אשה חשובה - צריכה הסיבה. פירש מורי הרב חביבי ז"ל: אשה חשובה - אשה עשירה שהכניסה לבעלה שתי שפחות כדי לשמשיה". בן אותה תקופה, ר' צדקיה ב"ר אברהם הרופא (איטליה), המאה ה-13) כבר נוסח דבריו על דרך הסתם, "וואחד אנשים ואחד נשים צריכין הסיבה", משל

56 השימוש במונח זה מרמז בבירור למשנת כתובות (ה), שם נאמר שאשה שהכניסה לבעלה ארבע שפחות "יושבת בקתדרה". אכן, יש כאן, כביכול, "התעלמות מכוונת" מדברי התלמוד שם (סא), עיי' א: אמר רב יצחק בר חנינא, אמר רב חונא: "אף-על-פי שאמרו יושבת בקתדרה, אבל מיוזגת לו כוס ומצעת לו את המטה ומרחצת לו פניו, דילו ורגליו". הלכות אלה דורכני פישנות עיי' הראשונים טעונות בירור מקיף, ואין כאן מקומנו.

הקטע פורסם על ידי הרב ש"ם מייסקי, תלפיות ו (תשס"ו), עמ' 598, ושם, עמ' 542.

57

שטרדה את מנוחתם של חכמים הראשונים⁶⁰: הכיצד ניתן להותיר את האשה, "עקרת הבית" - עיקרו של בית - מחוץ למעגל בני החורין המסבים אל שולחן הסדר? עניין זה מצא את פתרונו במתן פרשנות מרחיבה לדברי התלמוד, שאיפשרו לכל אשה ש"אין בעלה מקפיד עליה", לקיים את מצוות ההסיבה בדומה לגברים שבמשפחה.

לשיאה, הגיעה עמדה זו בדבריו של ר' מרדכי בר' הלל, מחכמי אשכנז במחציתה השנייה של המאה ה-13, ומתלמידיו המובהקים של המהר"ם מרוטנבורג. המרדכי מביא את דעתם של ה"יתוספות" שלפיה:

כולהו נשים דידן - חשובות נינהו [=הן], וצריכות הסיבה⁶¹.

מדוע קיים הבדל כה ניכר בין חכמי מזרח ומערב בשאלה זו? שמא יש כאן השתקפות נוספת של גישה הלכתית המכירה במעמדן הרם-יחסית (אם כי לא בהכרח שווה לזה של גברים!) של הנשים באשכנז וצרפת למן המאה הי"ג ואילך, לעומת מעמדן ההלכתי הנחות-יחסית בארצות המזרח⁶². כפי שציין פרופ' א' גרוסמן⁶³, באופן כללי, מנקודת ראותה של ההלכה, מעמדן של הנשים באשכנז במאות ה-12 וה-13 היה טוב בהרבה מזה של חברותיהן בארצות המזרח, דבר שמצא את ביטויו, בין השאר, באיסור לשאת שתי נשים (תקנת המונוגמיה); באיסור לגרש אשה בעל כרחה; בשיעור הכתובה; ועוד. אפשר, שהבדל זה, מצא את ביטויו גם במנהג ההסיבה בליל הסדר, שביטויו התריף ביותר נשתקע בספר המרדכי, ולפיו: "כל הנשים שלנו - חשובות הן!".

⁶⁰ גם כאן, נשתלשלו הגישות השונות עד לספרות הפוסקים האחרונים. ראה שו"ע תעב, ד; רמ"א ומ"ב שם; וראה משי"כ ר"מ הררי (לעיל, הערה 2), בשם הרב מרדכי אליהו, שבזמן הזה - למרות דברי הרמ"א - אף הנשים האשכנזיות צריכות לחסב. והשווה לדברי "ערוך השלחן", תעב, ו.

⁶¹ עמדה זו לא מופיעה ב"יתוספות" שלפנינו, אך נקל לשער שאם אכן ב"יתוספות" מדובר, הרי שמקורן בחכמי אשכנז.

⁶² אכן, גם בעניין זה - כבכל נושא - יש להיזהר מהכללות גורפות, שכן יש סוגיות הלכתיות בהן ניתן להצביע, לפחות למראית עין, על מגמה שונה. ועדיין הסוגייה כולה צריכה בירור מקיף יותר.

⁶³ במאמרו על "הכאת נשים בימי הביניים", **דברי הקונגרס העולמי העשירי למדעי היהדות**, תשמ"ט, עמ' 117-124, ובנוסף מורחב יותר באנגלית, בכתב העת **היסטוריה יהודית** 5 (1991), עמ' 53-62; ולאחרונה: "אלימות כלפי נשים בחברה היהודית היסודית בימי הביניים", בתוך: "עצמון (עורכת), **אשנב לחייהן של נשים בחברות יהודיות** (ירושלים, תשנ"ה), עמ' 183-207.